

In beweging

kwartaalblad van de Christengemeenschap
Michaël 2015

Geweldloosheid

In beweging

kwartaalblad van de Christengemeenschap
19e jaargang nr. 4, Michaël 2015

Inhoud van dit nummer

Van de redactie 1
Aandacht 1
Thema: Geweldloosheid 2
Serie: Op de groei 15
Michaëltijd 18
Levensbericht 22
Bestuur en instellingen 24
Berichten uit de gemeenten 27
Allerlei 28
Internationaal 30
Boeken 32
Aankondigingen 34
Gestorvenen 37

Redactie

Jolanda van Dam, Jos van Damme, Jolanda Gevers
Leuven, Marianne de Nooij, Marjolein te Pas, Feike Weeda

Redactieadres

In beweging, p/a mw. J. van Dam,
Van den Berghlaan 46, 3853 KR Ermelo
tel. 0341-550606
e-mail: inbeweging@christengemeenschap.nl
Ook voor inlichtingen over abonnementen

Financiën en advertenties

Jos van Damme, tel. 06-10298186
e-mail: vandammejos@kpnmail.nl
banknr. NL36INGB0009185951, BIC: INGBNL2A,
t.n.v. In beweging, 6721 BW Bennekom

Druk

Drukkerij Modern, Bennekom

Kopijdata

Adventnummer 1 oktober 2015
Paasnummer 27 januari 2016
Kopij graag aanleveren per e-mail
(inbeweging@christengemeenschap.nl).
De redactie behoudt zich het recht voor
ingezonden kopij in te korten of niet te plaatsen.

*Illustratie vooromslag: Geweldloos protest van
studenten op het Plein van de Hemelse Vrede in
Peking, 1989*

De Christengemeenschap in Nederland en Vlaanderen Adressen en tijden van diensten

M=mensenwijdingsdienst, K=zondagsdienst voor de
kinderen, info: gezien onregelmatigheid navraag nodig.

Alkmaar, Oude Kanaaldijk 9, 1825 AT, 0226-345319,
M zo 10, di 9, do 10, za (info), K zo 9 (info)
Amsterdam, A.J. Ernststraat 869, 1081 HL,
020-6420769, bgg 4414949, M zo 10, wo 9,
do 10, za 9 of 11 (info), K zo 9.30 (info)
Antwerpen, H. Consciencelaan 107, B-2640 Mortsel,
03-4406821, M zo 10, wo 9.30, do 10 in Olen (info),
vr 9.30, K zo 9.30 (info)
Arnhem, Brugstraat 5, 6811 MB, 026-3621769,
M zo 10 (info), do 9.00 (info), K zo 9.30 (info)
Den Haag, Groot Hertoginnelaan 2, 2517 EG,
070-3634898, M zo 10.15, di 9 (info), wo 10 (info),
do 9, vr 10.30 (info), K zo 9.30 (info)
Driebergen, Rijsenburgselaan 2a, 3972 EJ, 0343-758838,
M zo 10.30 (info), di 9.30 (info), do 9.30, K zo 10
(info)
Eindhoven, Dorpstraat 122, 5504 HL, Veldhoven,
040-2221009, bgg 2520498, M zo 9.30 of 10.45
(info), wo 9.30 (info), vr. 9.30 (info), K zo 10 (info)
Het Gooi, Veldweg 1, Bussum, 1404 CV, 035-5417957,
bgg 6563160, M zo 10, do 10 (info), K 11.15 (info)
Groningen, Lauwersstraat 3, 9725 HD, 0592-347059,
bgg 0594-659558, M zo 10.30 (info), do 10 (info),
K zo 10 (info)
Leeuwarden, Droevendal 9, 8911 KK, 0594-659558,
M zo 10.30 (info), wo 9.15 (info), K zo 9.45 (info)
Leiden, Vestestraat 49, 2312 SW, 071-5727618, bgg
071-5121459, M zo 10.30 (info), do 10 (info),
K zo 10 (info)
Meppel, Catharinastraat 44, 7941 JG, 06-40289590,
M zo 10.30 (info), wo (info), K zo 9.45 (info)
Middelburg, Lange Noordstraat 62 (geen postadres),
0118-591628, bgg 583352, M zo 10 (info)
Rotterdam, Lumeystraat 33, 3039 ZN, 010-6652586,
bgg 4612203, M zo 10.30, di 9.30, wo 9.30, vr 7.30,
K zo 10
West-Brabant, Minckelersstraat 27 (geen postadres),
Breda, 076-5422983, bgg 5021945, M za 9.30 (info)
Zeist, van Tetslaan 4, 3707 VD, 030-6913868,
M zo 10.30, wo 9, do 8, vr 10 (info), K zo 9.30
Zutphen, Badhuisweg 27, 7201 GM, 0575-787294,
M zo 10.30, di 10 (info), do 9.15 (info), K zo 10 (info)

Landelijk secretariaat: 070-3451506

Groot Hertoginnelaan 4
2517 EG Den Haag
e-mail: secretariaat@christengemeenschap.nl
website: www.christengemeenschap.nl

Van de redactie

'Michaël ploegt de aarde om!' werd mij eens verteld. Ik kon me er geen voorstelling van maken. Wie de beelden uit het Midden Oosten ziet, krijgt wel degelijk het gevoel dat er 'geploegd' wordt, al zullen we de manier waarop dat gebeurt niet met de aartsengel in verband brengen. De tornado's die over Amerika razen, de aardbevingen die Nepal bijna van de aardbodem deden verdwijnen, de reusachtige bosbranden elders in de wereld, de bootvluchtelingen, ons verstoorde milieu ... Je kunt je niet voorstellen dat hij daar de hand in heeft gehad. Maar welke rol speelt Michaël dan wél? Ploegt hij misschien onze ogenschijnlijke zekerheden en onze vastgeroeste ideeën om, zodat onze 'akker' weer openligt voor nieuwe impulsen?

Veel mensen zijn door wat er in de wereld gebeurt wakker geschud en zouden meer willen doen dan een bedrag overmaken. In de bijdragen in dit Michaëlnummer wordt een tipje van de sluier opgelicht en iets zichtbaar van hoe mensen zich kunnen opstellen. Belangrijk is dat je jezelf staande kunt houden als alle grond onder je lijkt te worden weggeslagen. Dat je je eigenheid weet te behouden en niet meegesleurd wordt in de baaierd van geweld. Dat je luistert naar een innerlijke stem. Maar... Michaël wacht tot de mens het initiatief neemt!

In het Pinksternummer hebt u kunnen lezen dat Nelle Amons afscheid heeft genomen als redactielid. Feike Weeda heeft enkele redactievergaderingen meegelopen en is in juni tot wederzijds genoegen toegetreden tot de redactie. Welkom Feike!

Jolanda Gevers Leuven

Aandacht

Rinkelend stopte de tram bij de halte voor het Centraal Station in Amsterdam. De deuren klaptten open. Een stroom mensen stapten gehaast uit en een andere stroom mensen stapte haastig in. De passagiers hieven hun hand op en zwaaiden, niet naar de conducteur, maar naar de chipkaartautomaat om uit of in te checken. De meeste uit- en instromers gingen 'stom' aan hem voorbij. Rinkelend kwam de tram weer in beweging, terwijl de passagiers in tasjes rommelden, telefoneerden of naar buiten starden.

Toen klonk door de luidsprekers een stem: "Dames en heren, ik ben de conducteur. Mag ik even uw aandacht?" De aanwezigen onderbraken hun bezigheden, hieven hun hoofden op en tuurden in de richting van de bestuurder. Maar het bleef stil. De man leek ergens op te wachten. "Dank jullie wel", hervatte hij, "jullie aandacht heeft mij goed gedaan!" Gelach klonk op, mensen raakten aan de praat, een enkeling trok geërgerd de wenkbrauwen op. Onverschillig liet het niemand. Bij het uitstappen werd er niet alleen naar de automaat gezwaaid, maar ook naar de conducteur.

De Franse mystica Gabrielle Bossis hoorde eens een stem. Christus sprak in haar: "Vele mensenzielen gaan zo met mij om, alsof ik er niet ben, alsof ik dood ben. Maar dochter, ik leef, ik ben dichtbij, ik ben het leven en geef het leven. Ik wacht erop dat mensen iets tegen mij zeggen, naar mij lachen, communiceren en dat hun hart een beetje voor mij gaat kloppen. Ik sta bij de deur. Ik ben het die klopt."

Marjolein te Pas

Thema: Geweldloosheid

Heel wat leed in de wereld is een gevolg van geweld dat mensen elkaar en de schepping aandoen. Kun je daar ook iets tegenover stellen? Hoe werkt het zwaard van Michaël? Lieke van der Ree, oud-voorzitter van de Landelijke Raad, heeft in en buiten de Christengemeenschap veel ervaring opgedaan met geweldloze communicatie; op vraag van de redactie vertelt zij daarover. De bron van veel geweld is de religieuze achtergrond van strijdende partijen. Luc Vandecasteele onderzoekt hoe het zit met geweldloosheid in twee van de wereldgodsdiensten: islam en christendom. Uit de biografieën van de 'groten der aarde' op het gebied van geweldloze omwenteling koos de redactie voor het leven van Desmond Tutu; Judith Slokker en Nelle Amons verdiepten zich in zijn lotgevallen. Tot slot gaat Johannes Luijken in op het geweldloze karakter van 'het zout der aarde'.

Verbondenheid in verscheidenheid

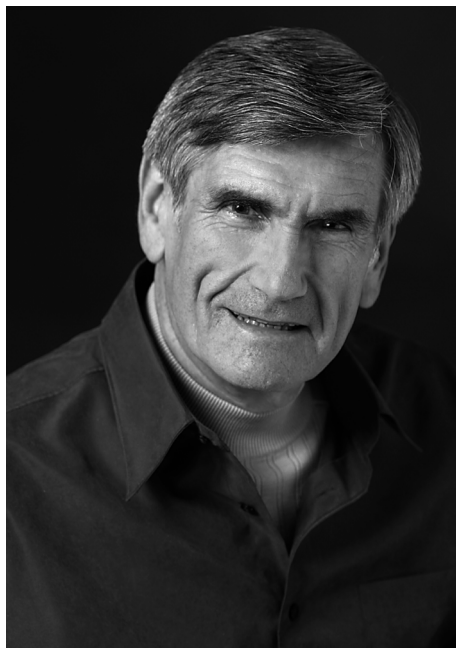
door Lieke van der Ree (gemeente Rotterdam)

Van de redactie van 'In beweging' kreeg ik de vraag: 'Wil je iets schrijven over wat de geweldloze communicatie kan betekenen voor je leven en voor het leven in de gemeente?' Ik heb daarop geantwoord dat ik dat graag wil doen, omdat ik al jaren zie, eerst in de Landelijke Raad en daarna ook in onze gemeente, hoe positief geweldloze communicatie kan werken.

De grondlegger van de geweldloze communicatie is Marshall Rosenberg (1934-2015). Hij ondervond tijdens de Tweede Wereldoorlog als joodse jongen wat rassenhaat is. Dit raakte hem diep. Hij werd psycholoog en wijdde zijn hele leven aan het ontwikkelen van een manier van spreken en luisteren die vanuit het hart komt, waardoor we in relatie met anderen en onszelf ons natuurlijk mededogen kunnen laten opbloeien.

In Rotterdam hebben wij net de 75e herdenking van het bombardement achter de rug. Mijn vaders ouderlijk huis werd hierbij volledig verwoest. Mij heeft, net als Rosenberg, altijd beziggehouden welke vragen dergelijke ingrijpende gebeurtenissen aan ons mensen stellen. Emil Bock zegt: "De zin ligt niet in de verwoestingen; die ligt in wat daarachter

opstijgt, maar zich vooreerst nog aan de blik van de mensen onttrekt. (...) Wat wij meemaken aan rampen en conflicten maakt niet het hele gebeuren uit, maar slechts de buiten-

Marshall B. Rosenberg

kant ervan: datgene waaraan onze tijd zijn eigenlijke inhoud ontleent, speelt zich over onze hoofden af. Christus openbaart zich nieuw. De sfeer, die Zijn rijk is, komt met kracht op ons toe." (1)

De engel van het geweld

In de Christengemeenschap leven we met het evangelie en de sacramenten, die ons verbinden met deze sfeer. Van Rudolf Steiner leren we, hoe we voor dit grote gebeuren waardig wakker kunnen zijn. Je zou jezelf dus de vraag kunnen stellen: hebben wij de geweldloze communicatie wel nodig? Het antwoord lijkt mij te zijn: als we echt alle aanwijzingen uit het evangelie en van Rudolf Steiner al zouden kunnen opvolgen, dan niet. Dan zouden we vanuit de christelijke deugden leven en van daaruit vanzelfsprekend zonder vooroordelen met onze medemens omgaan, 'het lichaam geheel doorlicht omdat het oog de lichtbron ervan is' (Mat. 6: 22). We zouden verenigd zijn, met Hem in ons midden.

Maar eerlijk zelfonderzoek laat zien dat er nog wel iets te leren is. In onze tijd van sterke individualisering staan relaties onder druk en moeten we alle zeilen bijzetten om verbondenheid in stand te houden of te herstellen. Dat geldt ook voor onze relaties binnen de Christengemeenschap. Wanneer de verbondenheid verbroken is hebben we vaak nog niet direct helder wat we kunnen doen om het onderlinge begrip terug te winnen.

De geweldloze communicatie van Rosenberg kan ons helpen meer wakkerheid in dit proces te ontwikkelen, het zet aan tot zelfonderzoek en helpt ook om de juiste vragen te stellen aan een ander om tot grotere helderheid te komen. Rosenberg leert ons hierbij een aantal gebieden te onderscheiden (2). Zijn mijn waarnemingen juist en is mijn hiermee verbonden denken zuiver? Of anders gezegd: kloppen de feiten? Wat voel ik hierbij? Waar heb ik behoefte aan? Wat is mijn intentie, wat wil ik wezenlijk?

Vervolgens geeft hij aan waar in elk gebied de mogelijke engel van de gewelddadigheid zit,

die wijzelf aanvankelijk vaak nog niet zien, maar waardoor een ander zich voor ons afsluit. De engel in het eerste gebied, van waarnemen en denken, is het hebben van een *vooordeel*. Deze kleurt mijn waarneming en zet de ander vast in een vaak onterecht hokje. Dit staat de open verbinding tussen mensen in de weg.

De engel in het tweede gebied is het koesteren van een niet authentiek gevoel, een gevoel dat eigenlijk een *verkapte veroordeling* van de ander is. Je zegt bij voorbeeld: 'Ik voel me gemanipuleerd, geïntimideerd, in de steek gelaten, verkeerd begrepen'. Hiermee interpreteer je het gedrag van de ander. Het is heel leerzaam om dit soort 'quasi gevoelens' te onderzoeken en te kijken of je de echte gevoelens kunt vinden en hierover in gesprek kunt komen. Als je aan een ander jouw authentieke gevoel beschrijft, laat je hem weten hoe het met je gaat: 'ik ben boos, verdrietig, bang, blij'.

De engel in het derde gebied is het hebben van een *vastgeroeste strategie*. Iemand die behoefte heeft aan verslavende (genot) middelen zou na (zelf)onderzoek misschien eigenlijk behoefte blijken te hebben aan ontspanning of menselijke of spirituele verbondenheid. Door een strategie te leren onderscheiden van een werkelijke behoefte maak je er ruimte voor, zodat deze wezenlijke behoefte bevredigd kan worden. Zo vind je zelfs vaak betere oplossingen dan de starre strategie die je had en ben je daardoor voor jezelf en je omgeving een prettiger mens.

Als je langs deze weg tot inzicht bent gekomen in wat je echt wilt, zul je ook naar de wezenlijke behoefte van de ander moeten zoeken, als je tot verbondenheid wilt komen. Je zult daarbij regelmatig de vraag moeten stellen of je de woorden en ook de non-verbale uitingen van die ander goed begrepen hebt.

De weg is het doel

De ervaring leert dat je over geweldloze communicatie vooral gaat nadenken als de

verbinding helemaal niet gemakkelijk te maken is en het toch belangrijk is om die tot stand te brengen, bij voorbeeld omdat je voor een bepaald project samenwerkt. Je hebt dan wensen voor die samenwerking, maar voelt dat de ander helemaal nog niet genegen is om zich te openen voor jou. Soms maakt de interesse die je voor de ander hebt dan toch al dat de brug geslagen wordt en er een wezenlijk contact ontstaat.

Maar wanneer je te maken hebt met 'oud zeer' kan een verbinding in het beste geval slechts in hele kleine stapjes ontstaan. Dan is het leerzaam om te horen wat Rosenberg zegt over het omgaan met 'moeilijke' gevoelens, bijvoorbeeld boosheid: "Achter alle boosheid schuilt een levensbehoefte". Het is dus zaak te onderzoeken welke levensbehoeften niet vervuld zijn en dan stap voor stap te proberen de situatie te verbeteren. Je kunt daartoe een 'verzoek' doen. Volgens Rosenberg is een goed verzoek te overzien, duidelijk geformuleerd en er kan 'nee' op gezegd worden. In

plaats van dat je aan iemand vraagt: 'Wil je respect voor mijn privacy tonen?' vraag je bijvoorbeeld: 'Zou je voortaan willen kloppen voordat je mijn kamer binnenkomt?'

De geweldloze communicatie past bij de mens in ons tijdperk van de bewustzijnsziel. Als je je erin oefent, leer je bewustzijn te brengen in je gedachten, je gevoelens en je wilsintenties. Je werpt als het ware je geesteslicht op die verschillende gebieden. Ik moet hier denken aan het begrafenisritueel van de Christengemeenschap, waar tegen de mens gezegd wordt dat deze tegenover de geest verantwoordelijkheid draagt voor al zijn gedachten, woorden en daden.

Het zal duidelijk zijn dat bij dit oefenen de weg het doel is, je zult er nooit klaar mee zijn. Gelegenheiten zijn er te over: in het gezinsleven, op het werk en ook in de gemeente. In de gemeente Rotterdam hebben wij sinds een aantal jaren een groepje onder de titel 'Verbondenheid in verscheidenheid'. Met de wijsheden van de geweldloze communicatie op de achtergrond hebben we avonden in de gemeente georganiseerd en spreken we ook in kleiner verband over situaties waarbij we betrokken zijn en die we moeilijk vinden. Alleen al door het luisteren en vragen stellen komen er dan bevrijdende inzichten. Af en toe kan dan de één de ander nog een goede raad meegeven, maar dit liever pas helemaal op het einde van het gesprek. Wij hebben veel geleerd van Rosenberg, hoe hij de woorden als het ware 'proeft' en spreekt in een taal die voor mensen uit onze tijd toegankelijk is.

Nu kan het wat zakelijk overkomen om het menselijk leven in gebieden op te delen en te oefenen om gevoelens en behoeften te benoemen. Maar het is als met muziek maken, het is nodig om vingeroefeningen te doen en om het muziekstuk goed te leren kennen. Het echte musiceren, in dit geval dus het voeren van een wezenlijk gesprek dat van geest doordrongen is, gaat hier natuurlijk ver boven uit.

Door Rosenbergs aanmoediging om zowel het gesprek met de ander als met jezelf met

*'Hemelvogel', René Margritte (1966),
privé collectie België*

mededogen te doordringen, kunnen harten zich openen en kan het in het tussenmenselijke gaan stromen. Ook Rudolf Steiner noemt het levende harte-denken een voorwaarde voor wezenlijke verbinding. Het kan je op je oefenweg bemoedigen als je hem hoort zeggen: "We beginnen het eerste begrip voor de geestelijke wereld te ontwikkelen, wanneer we ontwaken voor het ziele-geestwezen van de andere mens" (3). En daar komen we toch dichterbij als we vragen hoe de ander zich voelt en wat zijn idealen en behoeftes zijn? Inspiratie hiervoor kun je steeds opnieuw

opdoen tijdens het mee voltrekken van de sacramenten, want daar leeft de sfeer die ervoor zorgt dat het gesprek en contact tussen mensen 'verkwikkender dan licht' (4) kan zijn.

- (1) Emil Bock. De jaarfeesten als kringloop door het jaar. Hst. De wederkomst van Christus. Van geloven tot schouwen.
- (2) Marshall B. Rosenberg. Geweldloze communicatie. Uitg. Lemniscaat
- (3) GA257/6/blz. 116
- (4) J.W. von Goethe. Het sprookje van de groene slang en de schone lelie.

Geweldloosheid in islam en christendom

door Luc Vandecasteele (arts, gemeente Antwerpen/Gent)

Na de aanslagen op Charlie Hebdo in Parijs klonken talrijke stemmen uit de moslim-wereld dat de islam in werkelijkheid een vredelievende godsdienst is. De Koran roept veelvuldig op tot zachtmoedigheid, verzoening en vergeving. Vertrouwen in Allah en vergevingsgezindheid: deze grondhoudingen kan men van de Koran leren.

Sami Al-Haj, journalist bij Al-Jazeera, kwam in mei 2008 vrij na zeven jaar gevangenschap op Guantanamo. Hij bleek onschuldig. Hij bereidde een klacht voor tegen George Bush en andere gezagsdragers, in naam van alle Guantanamo-gevangenen. In een interview in 2009 antwoordde hij op de vraag hoe hij het overleefde: "Door mijn geloof en mijn beroep. Ik wist dat Allah me niet in de steek ging laten, omdat hij wist dat ik onschuldig was. En ik probeerde me staande te houden door als journalist het leven in Guantanamo te observeren." Wat zou hij aan Bush zeggen, mocht hij hem ooit ontmoeten? Al-Haj twijfelt geen moment: "Wees moedig en geef toe dat je een fout begaan hebt. Mocht hij dat zeggen dan zou ik hem kunnen vergeven. Maar ik denk niet dat hij er toe in staat is." In de islamitische rechtspraktijk heeft de

familie van een dodelijk slachtoffer het recht om te vergeven, of ook niét te vergeven en bloedwraak te eisen – een duidelijk andere praktijk dan in het Westen, waar een onafhankelijke rechter oordeelt over schuld en straf. In 2014 ging het bericht de wereld rond dat in Iran bij een ter dood veroordeelde, die een jonge man had vermoord, op het laatste moment de strop rond zijn hals werd losgeknoopt door de moeder van het slachtoffer. In westerse landen zoals de USA waar de doodstraf nog bestaat is zoiets niet mogelijk. Verreweg de meeste moslims zijn allerminst gesteld op geweld en zijn tolerante, gastvrije medeburgers. Na de aanslagen is vaak gewezen op het beroemde koranvers 5:32: "Wij hebben aan de zonen van Israël gezegd dat wie een ziel doodt zonder dat deze een moord of een gewelddaad op aarde begaan heeft, zal zijn als iemand die de hele mensheid gedood heeft; en wie iemand in het leven houdt zal zijn als had hij de hele mensheid in leven gehouden." Vaak wordt er van moslimzijde op gewezen dat de Koran weliswaar een aantal geweldverzen bevat, maar dat het altijd om defensieve strijd zou gaan. Nooit zouden moslims zomaar tot geweld mogen overgaan, met offensieve bedoelingen.

Iraanse moeder van slachtoffer knoopt strop los van moordenaar

Bruikbaar voor het heden?

Wellicht een van de meest roemruchte Koran-verzen bevat meteen ook deze restrictie: "En bestrijdt op Allah's weg hen die jullie bestrijden, maar begaat geen overtredingen; Allah bemint de overtreders niet. Doodt hen waar jullie hen aantreffen en verdrijft hen waarvandaan zij jullie verdreven hebben. Verzoeking is erger dan te doden. Strijdt niet tegen hen bij de heilige moskee, zolang zij daarin niet tegen jullie strijden. Als zij tegen jullie strijden, strijdt dan tegen hen; zo is de vergelding voor de ongelovigen. Maar als zij ophouden, dan is Allah vergevend en barmhartig. Strijdt tegen hen tot er geen verzoeking meer is en de godsdienst alleen Allah toebehoort. Als zij ophouden, dan geen vergelding meer, behalve tegen de onrechtplegers." (2:190-193)

Helaas kunnen mensen die hun geloof radicaal gaan beleven en dit verbinden met politieke, sociaal-economische of persoonlijke motieven, een beroep doen op zulke Koran-

verzen en deze uit hun historische en tekstuele samenhang halen om er hun acties op te steunen. Met als gevolg de barbaarse tendensen zoals we die nu bij IS zien optreden. Bijvoorbeeld: "En als gij de ongelovigen ontmoet: sla ze het hoofd af tot gij de overhand verkregen hebt en snoert daarna de banden. En daarna: laat ze vrij of laat ze loskopen, als de oorlog zijn lasten heeft afgelegd" (47:5).

Maar tegelijk vindt men ook verzen als: "Wanneer gij hen ziet die over onze verzen beledigend spreken, wend u dan af tot zij op een ander onderwerp overgaan" (6:68). Een vers dat herinnert aan Lk 9:5: "Als zij u niet willen ontvangen, schud dan het stof van uw voeten ten teken dat gij niets meer met hen wilt te maken hebben."

Tussen vele verzen uit de Koran bestaan grote tegenstrijdigheden. De historische eenvormigheid van het heilige boek is verre van zeker. Historici betwijfelen of alle verzen wel voortspruiten uit openbaringen en inspiraties

van de profeet Mohammed. Men vermoedt er ook verzen in uit vroegere Syrisch-christelijke teksten en misschien zelfs verzen die na de dood van Mohammed zijn toegevoegd voor politiek gebruik, door Arabische heersers die hun rijk uitbreidden en legitimatie zochten.

Het is zeer verheugend dat meer en meer moslims durven zeggen en schrijven dat de Koran een update nodig heeft, dat vele verzen niet voor het heden bruikbaar zijn. Feit blijft wel dat Mohammed behalve profeet ook militair bevelhebber was en de eerste veroveringstochten leidde. Als tenminste de over hem geschreven biografieën historisch kloppen: zij zijn meer dan honderd jaar na zijn dood opgetekend. Is ook daar verhaalstof aan toegevoegd ter wille van het rijk? En ondanks de oproepen tot louter defensieve strijd hebben de Arabieren na Mohammeds dood in enkele decennia hun rijk geweldig uitgebreid, naar oost en west, Spanje inbegrepen. Dit hoorde helemaal bij de tijdgeest.

Vredesimpuls gericht tot alle mensen

Korte tijd later deed de christelijke vorst Karel de Grote hetzelfde. Onder de Saksen die zich niet wilden overgeven en bekeren werden bloedbaden aangericht. Lange tijd was er in de islamitische wereld een grotere tolerantie tegenover andersgelovigen (joden en christenen) dan in het christelijke westen. Toen vanuit Europa vanaf de 15e eeuw de wereld gekoloniseerd werd, was deze tolerantie ook ver te zoeken en speelden de wapens de hoofdrol. Toch is in ditzelfde westen de werkelijke godsdienstvrijheid ontwikkeld, in Nederland dankzij Willem de Zwijger, terwijl zij in de moslimwereld op haar retour lijkt.

Het hele Midden-Oosten lijkt momenteel wel in brand te staan en onder meer de eeuwenoude vijandschap tussen soennieten en sjiieten is springlevend. Maar we mogen niet vergeten dat westerse en Russische machtspolitiek een grote rol speelt in de vele conflicten ginds. En dat tot voor kort in Noord-Ierland twee christelijke stromingen elkaar nog naar het leven stonden. Dit in een

zich verenigend Europa, dat sinds de Tweede Wereldoorlog eindelijk lijkt te leren, dat overleg en samenwerking verkieslijk zijn boven geweld en dat hopelijk tot voorbeeld zal kunnen strekken voor de hele wereld.

De grondtekst van het christendom liegt er nochtans niet om. De evangeliën tonen in de woorden en daden van Christus een radicale ommekeer tegenover de strenge, straffende en soms zelfs tot geweld tegen andere volkeren oproepende god Jahwe. Het 'oog om oog, tand om tand' is vervangen door het 'hebt uw vijanden lief'. Het is van het grootste belang deze omslag naar waarde te schatten en niet te lichtvoetig over 'de Bijbel' te spreken – die uit een Oud én een Nieuw Testament bestaat – en over de 'joods-christelijke traditie'.

Christus is de vredebrenger: "Vrede schenk ik u, de vrede die in mij is geef ik u" (Joh. 14:27). Hij was geen werelds heerser: "Mijn rijk is niet van deze wereld" (Joh. 18:36). Uit de parabel van de barmhartige Samaritaan wordt duidelijk dat Christus het nationaliteitenprincipe doorbreekt en alle mensen als volwaardig mens neemt. Aan Petrus die hem wilde verdedigen zei Christus: "Steek uw zwaard weer in de schede, want wie het zwaard trekt zal erdoor vergaan" (Mt. 26:52).

Eén keer lijkt hij zelf geweld te verkiezen wanneer hij de geldwisselaars uit de tempel jaagt en hun tafels omver gooit (Mt. 21:12). Maar dit is nog geen moorden. Als hij uiteindelijk zelf zijn gewelddadige dood tegemoet gaat, draagt hij dit lot in volledige aanvaarding. Zo kan men het zeggen vanuit menselijk perspectief. Maar we weten ook dat het mysterie van Golgotha dit perspectief verre overstijgt.

Je zou uit één uitspraak van Christus kunnen afleiden dat ook hij tot strijd oproept: "Meent niet dat ik gekomen ben om vrede te brengen op de aarde: ik ben niet gekomen om vrede te brengen, maar het zwaard. Ik ben gekomen om te scheiden de zoon van zijn vader en de dochter van haar moeder en de bruid van haar schoonmoeder. (...) Wie vader of moeder liefheeft boven mij kan mijn wezen niet in zich ontvangen. En wie zijn kruis niet opneemt en mij

'Let us beat swords into plowshares' (laat ons van zwaarden ploegscharen maken), Yevgeny Vuchetich (1959), bij VN gebouw in New York

navolgt, is mij niet waardig." (Mt 10:34-37). In de hele context van Christus' leven lijken deze woorden eerder op het 'zwaard van het onderscheidingsvermogen' te wijzen. Of wijst Christus hier ook op het zwaard waardoor vele van zijn volgelingen zouden sterven? De impuls die Christus bracht, heeft hij uitdrukkelijk gericht tot alle mensen. Het waren in de 20ste eeuw geen fundamentalistische christenen die de geweldloosheid in haar volle kracht voorleefden, maar een hindoe:

Gandhi. Een andere tijdgenoot toonde hoe men gewelddadig verzet tegen een gewelddadig regime achter zich kan laten en de vergeving als kracht kan doen leven: Mandela. Ook in de Koran neemt Jezus de Messias een bijzondere plaats in: "Allah heeft hem tot zich verhoogd. (...) Niemand van de mensen van het Boek zal niet voor zijn dood in hem geloven en op de opstandingsdag zal hij over hen getuige zijn" (4:159). De Christus-impuls is dus ook voor moslims een geloofsthema!

Strijdbare geweldloosheid

door Judith Slokker (gemeente Alkmaar) en Nelle Amons (gemeente Driebergen)

Zijn biograaf noemt hem een 'rebel voor de vrede' (1). Zelf schreef Desmond Tutu met zijn dochter 'Het boek van vergeving' (2). Voor Tutu sloten rebellie en verzoening elkaar geenszins uit. Aan beide ligt voor hem het principe van waarheid ten grondslag. De waarheid dat God van ieder mens houdt en de waarheid dat onderdrukking niet alleen degeene ontmenselijkt die onderdrukt wordt, maar ook de onderdrukker.

Als geestelijke zette Desmond Tutu zich in voor geweldloze strijd tegen de apartheid in Zuid-Afrika. Pacifist is hij echter naar eigen zeggen niet. Hij begreep dat de onderdrukte zwarten na vijftig jaar geweldloos verzet zonder resultaat, nu naar de wapens grepen. Zelf zocht hij echter steeds naar geweldloze oplossingen. Na de afschaffing van de apartheid werd hij een belangrijk pleitbezorger voor wat later de Waarheids- en Verzoeningscommissie zou worden. Niet alleen was hij voorzitter van de commissie, maar hij wist ook door zijn manier van luisteren een ruimte te scheppen waarin zowel slachtoffers als daders zich uit konden spreken.

Desmond Tutu

Politieke bewustwording

Wie is Desmond Tutu? En wat heeft hem gevormd tot de man in wiens aanwezigheid Antjie Krog (3) "de mensheid altijd ten volle ervaart... de mensheid zoals die bedoeld is". En hoe kwam dit tot uitdrukking in zijn werk voor geweldloosheid en verzoening? Desmond Mpilo Tutu werd op 7 oktober 1931 geboren. Zijn vader was van oorsprong Xhosa en werkte als bovenmeester. Hij stimuleerde Desmond om te lezen. De jongen was op zijn vader gesteld, vooral vanwege zijn humor. Hij had echter een kwade dronk waarbij hij meer dan eens zijn vrouw sloeg.

Desmonds moeder was van oorsprong Motswana, maar toen ze in de Xhosa familie trouwde, paste ze zich aan en sprak haar eigen taal niet meer. Desmond beschrijft haar als de zachtaardigheid zelf, begaan en zorgzaam. Het maakte hem woedend en machteloos als hij zijn vader zijn moeder zag slaan. In het gezin waren nog een oudere en een jongere zus. Als kind was Desmond veel ziek. Hij kreeg polio, genas weliswaar, maar hield er een verzwakte rechter hand aan over. Met zijn fotografisch geheugen kon hij goed leren, hij was de beste van zijn klas.

Desmond werd methodistisch gedoopt. Het gezin maakte vervolgens kennis met de methodistisch episcopale kerk. Maar ten slotte was het een Anglicaanse monnik uit de Communiteit der Verrijzenis die indruk maakte op de jonge Tutu. De blanke monnik kwam voor een huisbezoek naar het huis waar Desmonds moeder huishoudster was. Hij nam, alsof dat iets heel vanzelfsprekends was, zijn hoed af voor haar, een zwarte vrouw. Toen Desmond enkele jaren daarna met tuberculose werd opgenomen in een sanatorium, was het de opvolger van deze monnik, Trevor Huddleston, die hem regelmatig

bezocht. Huddleston nam boeken en soms Desmonds vrienden voor hem mee.

Hoewel hij het vreselijk vond om zijn vader door blanken als minderwaardig behandeld te zien worden, nam hij als kind de apartheid zoals die was. Op de middelbare school kwam hij voor het eerst in de gelegenheid om blanken te leren kennen toen hij met een vriend op de golfbaan bijverdiende als *caddie*. Desmond ontdekte dat blanken, net als hijzelf, menselijk zijn.

Hij werd langzaam politiek bewust. Een politiek gemotiveerde keuze maakte hij echter pas, toen hij na zijn afstuderen al enige jaren als docent werkte. Het onderwijs aan zwarte kinderen werd veranderd. De regering bepaalde, dat het vooral primair en eenvoudig moest blijven. Hiermee wilde Desmond en zijn vrouw Leah niets te maken hebben. Ze stapten uit het onderwijs.

Desmond stelde vast dat hij een medicijnenstudie niet kon betalen en dat theologie studeren nu de gemakkelijkste mogelijkheid was. Hij besloot dat hij priester wilde worden. Huddleston schreef een aanbevelingsbrief voor hem. Hij begon een religieuze opleiding in Rosettenville, waar hij goed op zijn plek bleek te zijn. In Zuid-Afrika is de kerk het enige domein waar blank en zwart elkaar ontmoeten, ook al zijn de diensten vaak wel gescheiden. Tutu werd eerst tot diaken en vervolgens tot priester gewijd in de Anglicaanse kerk. Met zijn intelligentie en leiderschapskwaliteiten viel hij op. Hij kreeg een beurs om in Londen aan King's College theologie te gaan studeren.

Morele autoriteit

Met zijn vrouw en drie kinderen vertrekt hij naar Londen waar hij zich vol inzet voor zijn studie. In Londen wordt hun vierde kind geboren. Het gezin geniet van de gelijkwaardigheid en de beleefdheid waarmee ze worden aangesproken. Desmond studeert er samen met een blanke Zuid-Afrikaan. De ervaring dat ze buiten hun eigen land elkaars gelijken zijn, maakt indruk op hem. Na zijn doctoraal exa-

men aan King's College keert het gezin terug naar Zuid-Afrika. Als docent in verschillende theologische vakken, eerst aan St. Peters College en vervolgens aan de universiteit van Roma in Lesotho, stimuleert hij de zwarte studenten in hun zelfbewustzijn.

Aan de universiteit doet zich de eerste situatie voor waarin hij – bijna ongemerkt – opduikt als voorganger en bemiddelaar voor een groepje zwarte studenten, dat door de politie met geweld dreigt te worden uitgezet. Hij gaat de studenten voor in gebed en weet escalatie van de situatie te voorkomen. Jaren later redt hij een blanke agent van een woedende menigte zwarten. Er zullen nog vele situaties volgen waar hij zich tussen de partijen opstelt. Met zijn menselijkheid als enige buffer weet hij dreigend geweld af te wenden; door zijn humor, morele autoriteit en zijn vermogen menigten toe te spreken, weet hij hun woede om te buigen tot iets constructiefs.

Voor zijn functie van directeur-Afrika van het Theologisch Onderwijsfonds in Groot-Brittannië, bezoekt hij vele Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara. Hij ziet hoe de bevolking en de regering van de verschillende landen omgaan met het afwerpen van het koloniale verleden en leert vooral de valkuilen ervan kennen. Hij wordt zich steeds meer bewust van het feit dat er een antwoord moet komen op de volgende vragen: hoe vervang je een wezensvreemde, geïmporteerde manier van geloofsbeleving door een authentiek Afrikaanse? En: hoe bevrijd je mensen uit hun knechtschap?

In 1975 wordt hij terug geroepen naar Zuid-Afrika omdat hij verkozen is tot deken van Johannesburg. Binnen een jaar wordt Tutu gewijd tot bisschop van Lesotho. Drie jaar later wordt hij gekozen tot secretaris-generaal van de Zuid-Afrikaanse Raad van Kerken. Hij kan zijn buitenlandse contacten nu uitbreiden en vraagt internationaal aandacht voor de achtergestelde situatie van de zwarten in Zuid-Afrika.

Dat wordt hem niet in dank afgenomen door

Desmond Tutu loopt vooraan in een geweldloze demonstratie

de blanke bevolking. Hij en zijn gezin worden met de dood bedreigd. Het is de Nobelprijs voor de Vrede, die hij in 1984 ontvangt, die hem beschermt tegen verdere moordaanlagen. In 1985 wordt hij gewijd tot bisschop van Johannesburg. Anderhalf jaar later wordt hij gekozen en gewijd tot aartsbisschop van Kaapstad. Hij is daarmee het eerste zwarte hoofd van de Anglicaanse kerk in Zuid-Afrika. Hoewel deze kerk niet de grootste is in Zuid-Afrika, is ze wel de meest invloedrijke vanwege haar lange traditie als kerk van de gevestigde orde.

Waarheid en verzoening

Met name voor de bevrijding uit knechtschap heeft Tutu veel betekend. Hij was de stem van de onderdrukten. Hij liet zich niet het zwijgen opleggen en gaf ongezoeten zijn mening. Hij ging voor in vreedzame protesten en stimuleerde de mensen om hem heen om zichzelf serieus te nemen. Als Afrikaan was hij diep doordrongen van het begrip *Ubuntu*, dat hij uitlegde als: je wordt slechts mens door andere mensen. We hebben andere mensen nodig om te leren lopen, spreken en denken. We

hebben elkaar nodig omdat we elkaar aanvullen. We hebben van elkaar nodig opdat we ten volle mens zijn (4).

Dat dit niet alleen een mooi ideaal in vredes-tijd is, wordt duidelijk wanneer Tutu een compagnon van Steve Biko (een voorvechter voor burgerrechten) citeert. Deze compagnon had aan Tutu verteld over een keer dat hij gemarteld werd door de politie. Hij keek op naar zijn folteraars en dacht bij zichzelf: 'Wacht even, dit zijn ook kinderen van God en (...) ze hebben jou nodig om hen te helpen om de menselijkheid die ze bezig zijn te verliezen terug te krijgen'.

Het was het helen van de door geweld afgestoten delen in de mens, dat Tutu voor ogen had als doel van de Waarheids- en Verzoeningscommissie. Bovendien heelt een mens die vergeven kan zichzelf van het slachtoffer zijn. Hij vindt weer aansluiting bij zijn veel grotere, geestelijke mens-zijn. Tutu was zich er echter ook scherp van bewust, dat vergeving slechts mogelijk is tussen gelijkwaardige mensen. Vandaar zijn inzet voor de mondigheid en het zelfbewustzijn van de zwarte bevolking.

In het dagelijks leven zorgt het grote verschil tussen arm en rijk nog steeds voor geweld en spanningen. Maar de Waarheids- en Verzoeningscommissie heeft er wel voor gezorgd dat heel Afrika, blank en zwart, zich bewust werd van hun gezamenlijke verhaal. Beide kanten zijn nu opgenomen in deze gedeelde geschiedenis. Daders en slachtoffers van beide zijden waren opgelucht eindelijk hun verhaal te kunnen doen. Blank en zwart hebben elkaars meest kwetsbare en menselijke kant kunnen waarnemen.

- (1) John Allen. (2006) Rebel voor de vrede. De geautoriseerde biografie van Desmond Tutu. Uitgeverij De Arbeiderspers
- (2) Desmond & Mpho Tutu. (2014) Het boek van vergeving. Uitgeverij Het Spectrum.
- (3) Antjie Krog. (2000) De kleur van je hart. Uitgeverij Mets en Schilt - NOVIB
- (4) www.youtube.com . Desmond Tutu, Peacemaker: A conversation with Desmond Tutu & John Allen.

Heb zout in uzelf en leef met elkaar in vrede

door Johannes Luijken (geestelijke in de gemeente Meppel)

Op verschillende plaatsen in de evangeliën worden de leerlingen van Christus door hem vergeleken met en aangespoord te zijn als het zout. In de Bergrede in het Mattheüsevangelie staat: "Gij zijt het zout der aarde." En op het einde van het 9e hoofdstuk van het Markus-evangelie wordt het zo uitgedrukt: "Het zout is goed. Wanneer het echter zijn zoutkracht verliest, waarmee kun je het herstellen? Hebt zout in uzelf en leef met elkaar in vrede." Wat hebben zout en vrede met elkaar te maken?

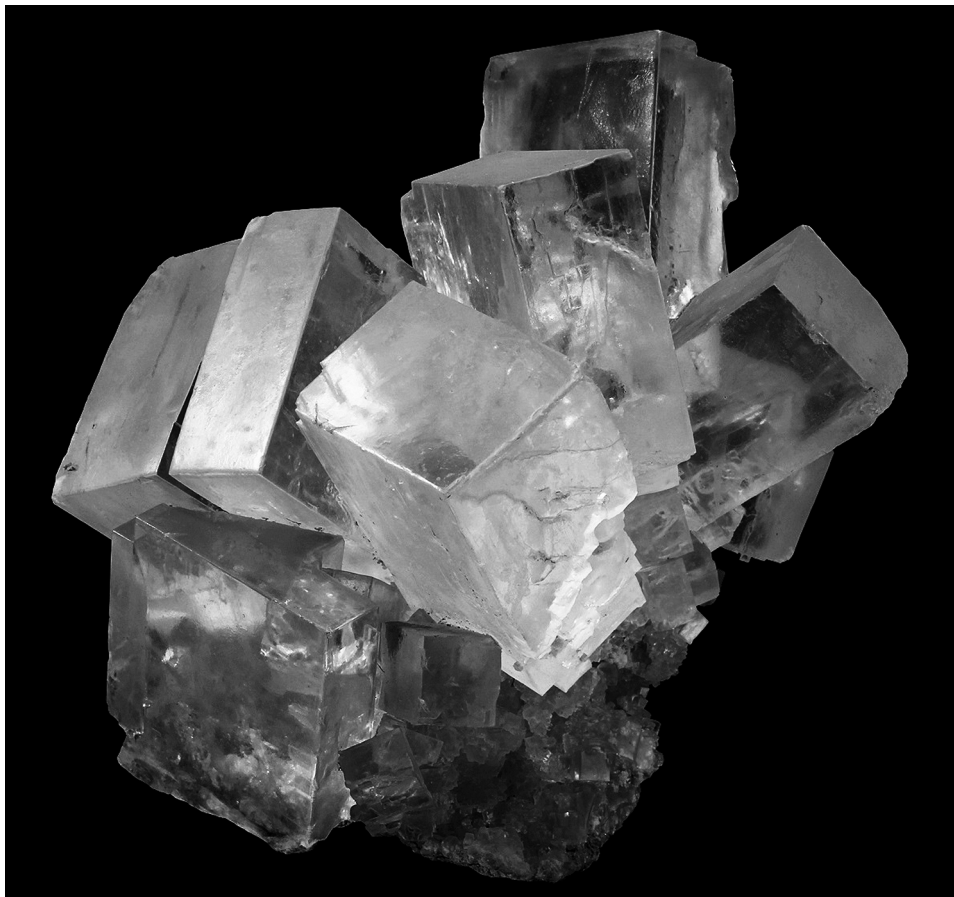
Allereerst een paar gegevens: er is werkelijk heel veel zout op aarde. Het meeste bevindt zich opgelost in de oceanen. In elke liter zeewater zit ongeveer 35 gram (3,5%) zout. Er zijn berekeningen gemaakt dat, als al het zout uit de oceanen zou worden gehaald en gelijkmatig over de aardbol zou worden verdeeld, dit een laag van ongeveer 166 meter dik zou zijn. In het menselijk lichaam is de hoeveelheid zout in de lichaamsvloeistof ongeveer 9 gram per liter. Het is niet waarschijnlijk dat Christus zijn leerlingen aanraadt meer zout te gaan eten teneinde de vrede te bevorderen. Als dat zo zou zijn, zou de laatste tijd de vrede onder de mensen sterk moeten zijn toegenomen, als prettig bijverschijnsel van het feit dat zoveel

mensen te zout zijn gaan eten. Dat is niet gebeurd. Puur lichamelijk zijn de grenzen van wat goed is voor het menselijk lichaam en wat niet ook vrij strak vastgelegd. Teveel zout is niet goed, te weinig ook niet. Het moet in het evangelie om iets anders gaan, dat minder met het lichaam en meer met de mens als ziele- en geestwezen samenhangt en in die samenhang 'zout' is. We worden uitgedaagd sacramenteel te denken.

Dopen met zout

In dat verband bestaat er inmiddels een schat van ervaringen en belevenissen in de voorbereidingen en het voltrekken van het doopsacrament voor kinderen, waarbij immers naast water ook met de substanties zout en as wordt gedoopt. Er is de afgelopen decennia heel wat gesproken met ouders en wachters van dopelingen over de sacramentele eigenschappen van het zout, dat in de doop als een albewarende macht wordt aangesproken. In die gesprekken kwam regelmatig het woord uit de Bergrede aan de orde "Gij zijt het zout der aarde", door Christus gesproken tot zijn leerlingen. Wat betekent dat? Wat is dat voor een geheim? Om deze vraag te onderzoeken keren we terug naar het zout zelf. Wat is zout en wat doet het?

Zoutkristal

De chemie geeft ons de naam 'natriumchloride' en leert dat dit een moleculaire verbinding is van twee zeer instabiele elementen. Natrium is een zo onedel metaal, dat het alleen met moeite uit verbindingen kan worden teruggewonnen en eigenlijk direct weer reageert. Chloor is een bijtend, giftig, agressief gas dat andere materialen aantast en eigenlijk ook direct verbinding wil aangaan.

Van zowel natrium als chloor bestaan verbindingen die eigenlijk elkaars uitersten zijn. Natronloog of natriumhydroxide is een bijtend alkali; zoutzuur of waterstofchloride is

een bijtend zuur. Je zou deze stoffen zowel in hun pure vorm als in de vorm van deze verbindingen uitersten, om niet te zeggen: agressieve, gezworen vijanden kunnen noemen.

Tegenstellingen en hogere eenheid

Natronloog en zoutzuur bij elkaar gevoegd (niet zelf gaan doen, gevaarlijk!) geeft een heftige chemische reactie, waarbij veel warmte vrijkomt. Het hydroxide- en waterstofion reageren en worden tot gewoon water, het natrium en de chloor worden tot natriumchloride, dat is gewoon keukenzout. Dit zijn

buitengewoon stabiele verbindingen. Het zout is opgelost in water en als je het water laat verdampen wordt het zout een substantie die uitkristalliseert in zuivere kubussen. Zoals het water een beeld van eeuwigheid in verandering is, is het kristalzout een beeld van eeuwigheid in verstilde rustende zuivere vorm. Alle eerdere tegenstellingen hebben zich verenigd in iets nieuws. De agressie en de vijandschap zijn opgegaan in iets anders.

Het zoutkristal heeft een volmaakte vorm (ga maar eens zelf een kubus boetsen!), is in volmaakte rust, helemaal zichzelf en daarbij ook nog eens transparant. Je kunt gerust zeggen: het is in vrede. Dit is echter slechts de ene kant van het wezen 'zout'. De andere kant verschijnt wanneer het weer in contact komt met water. De kristallijne vorm verdwijnt vrijwel direct doordat het oplost. Nu is het onzichtbaar geworden en heeft een aantal markante werkingen. Twee huishoudelijke voorbeelden daarvan worden nu beschreven omdat ze zo typisch zijn.

Eerste voorbeeld. Een zoutoplossing in hoge concentratie werkt conserverend. Het zout heeft zijn eigen vorm opgegeven, maar blijkt in staat min of meer alles wat aldus gepekeld wordt in zijn vorm te behouden (bijvoorbeeld pekelharing, vroeger bonen, erwten). Het kan zich dus volledig wegschenken zonder dat het zijn vormkracht verliest. Die werkt nu als behoudende dan wel behoedende kracht in het andere.

Tweede voorbeeld. In lage concentratie gebruik je het in de keuken om iets op smaak te brengen. Bijvoorbeeld, brood of soep zonder zout hebben de neiging 'nergens naar te smaken'. Toevoeging van zout brengt geur en smaak tevoorschijn. Anders gezegd: het zout brengt het andere tot verschijning. Als je de juiste hoeveelheid zout gebruikt, proef je het zout zelf niet. Het offert zich op en is tegelijk in zijn werking vol aanwezig: het laat het 'andere' er zijn. Een wezen dat zichzelf geheel kan geven aan het andere, zonder daarin iets van zichzelf te verliezen, is een wezen dat in vrede is met zichzelf en

met de wereld. Het is een manifestatie van de vrede.

Het zout heeft deze verschijningsvormen. Als kristal én in oplossing openbaart het zijn wezen:

- zichzelf zijn, volmaakt zijn, eeuwig zijn (kristal),
- het volledig andere behouden en laten zijn, het andere volledig laten zijn én
- het andere volledig behouden (opgelost).

Ik-geheimen

Christus zegt in het Johannesevangelie (10: 17-18): "Daarom heeft de Vader mij lief omdat ik mijn leven als inzet geef om het opnieuw te ontvangen. Niemand ontruikt het mij, maar ik geef het uit mijzelf. Ik heb de volmacht het te geven en ook de volmacht het opnieuw te ontvangen." Dit zijn tegelijkertijd de geheimen van het Ik-wezen. Om onzelfzuchtig te zijn, heb je de volle kracht van het Ik nodig. Onzelfzuchtig zijn is: het andere laten zijn, het volledig laten zijn, je daaraan geheel over te geven en daarin tegelijk helemaal jezelf te zijn.

Het wezen van het Ik, dat alle tegenstellingen overwint, is dus vrede. Tegenstellingen wonen in de ziel en het Ik gaat daar bovenuit. In het zout zijn de oorspronkelijke elementen tegenstellingen. Ze waren instabiel, agressief, bijtend, vernietigend. Zij zijn geworden tot een hogere eenheid, die de vrede belichaamt en die vrede brengt door het andere te laten zijn. Het wezen dat vrede in zich draagt en schept, verenigt alle tegenstellingen. Het draagt deze namelijk substantieel in zich. Christus spreekt tot hen die hem volgen willen: "Gij zijt het zout der aarde" en "Hebt zout in uzelf en leeft met elkander de vrede."

Op de groei

In de serie 'Op de groei' komen uiteenlopende aspecten van de religieuze opvoeding – van voor de geboorte tot na de puberteit – aan de orde. De naam van de serie duidt zowel op de groei van het kind, als op de groei die de opvoeder zelf gaandeweg doormaakt. In deze bijdrage schrijft oud-vrijeschoolleerares Mieke Kerssens over kinderen en beeldschermen.

Beeldscherm en beeld

door Mieke Kerssens (leerkracht Vrije School)

Als vrijeschool leerkracht weet ik hoe kinderen kunnen genieten van het luisteren naar een verhaal. Terwijl je de beelden uit een sprookje of een mythe voor hen in woorden schildert, heerst er een verstilde en aandachtige stemming in de klas. Hoewel je dan een speld kunt horen vallen, is de aandacht actief. Dat merk je bijvoorbeeld, als je later op het vertelde terugkomt. Er zijn kinderen die een verhaal in zijn geheel kunnen terug vertellen, soms met meer en rijkere beelden dan je als leerkracht hebt beschreven. Dat wat de leerkracht beeldend heeft verteld, is in het kind tot een voorstelling geworden, die door hemzelf naar aanleiding van het gehoorde is opgebouwd.

Het woord 'beeldend' heeft verschillende kanten. Wordt het gebruikt in bovenstaande zin, dan hebben we het over een voorstelling die in het innerlijk wordt gevormd. Gebruik je het in de zin van beeldende kunst, dan is er sprake van een voorwerp – ontstaan als resultaat van de scheppingskracht, de creativiteit van een mens – dat je kunt zien en zou kunnen aanraken, zoals een beeldhouwwerk of een schilderij. Hier is sprake van een vorm die in de ruimte is uitgebeeld.

Ook met dansen en muziek beelden we iets uit, maar dan maken we dit aanschouwelijk of hoorbaar in de tijd.

In onze huidige cultuur hebben we nog met een andere vorm van beelden te maken, namelijk die, die op beeldschermen van televisie

en computer getoond worden. Deze hebben een geheel ander karakter, een virtueel karakter. Ze laten iets zien van wat er op dat moment niet is, maar door het verschijnen op een beeldscherm werkelijkheid lijkt.

Uit vrije wil weer verbinden met de geest

Virtuele beelden werken op een totaal andere manier op een mens dan innerlijke beelden die ontstaan als hij zich een voorstelling vormt, of wanneer hij uiterlijke beelden bekijkt die het resultaat zijn van kunstzinnig werk. In deze laatste gevallen is een mens actief. We zijn scheppend bezig en richten onze aandacht. De beelden die daarentegen op schermen verschijnen, worden ons als het ware op een presenteerblaadje aangeboden. We gaan ervoor zitten en ze bereiken ons vanzelf. De houding bij het opnemen van deze beelden is over het algemeen een zeer passieve. Het fenomeen zelf roept dit op. Als we naar iets in onze omgeving kijken, dan tasten onze ogen dit af. Kijken we naar de tv of naar het computerscherm, dan is de oogbeweging minimaal. Maar wanneer we voor het scherm zitten, zijn we zijn nog veel passiever dan we ons realiseren. De passiviteit werkt zelfs door tot in de stofwisseling. Deze is niet gewoon trager, omdat je niet in beweging bent, maar werkt extra langzaam als je tv kijkt (1).

Het beeldscherm is niet meer weg te denken uit onze samenleving. In nagenoeg ieder huishouden staat zeker één computer en bijna elk gezinslid heeft een tablet en/of een smart-

Kind met tablet

phone. Ook een televisietoestel ontbreekt zo goed als nergens. De ontwikkelingen zijn vooral de laatste vijftien jaar zo snel gegaan, dat we menen zonder deze apparaten niet meer te kunnen meedraaien in de maatschappij. Veel opvoeders maken zich zorgen over de hoeveelheid televisie- en computerbeelden waarmee kinderen in deze tijd geconfronteerd worden. Wat vooral tot ongerustheid leidt, is de verslavende werking ervan. Maar er is meer. Er is veel bekend over de negatieve invloed van beeldschermen, niet alleen op de lichamelijke ontwikkeling, waarover Rainer

Patzlaff (2) vooral schrijft, maar ook op de ziel (3). Maar televisie en internet zijn er. We kunnen er niet omheen. De vraag waar we voor staan is: hoe ga je hier in de opvoeding mee om? Dit is voor de meeste ouders en leerkrachten een heel moeilijke vraag.

Een veel gehoorde uitspraak is: je moet toch met je tijd meegaan. Jawel, maar hoe? Meevaren op de stroom die het meest voor de hand ligt? Dat doen, wat 'iedereen' doet? Is dat het beste voor onze kinderen? Dit wordt ons wel voorgehouden, o.a. in alle propaganda die voor het werken met computers op

scholen wordt gemaakt. Kinderen zouden meer leren en beter geïnformeerd zijn. Maar is dat ook zo? Er zijn ook andere geluiden. Opvallend veel ICT-topmanagers in Californië, mensen die deze moderne apparaten en hun werking dus goed moeten kennen, sturen hun kinderen naar de vrijeschool. Zij vinden de computer in de basisschool niet nodig (4).

Je kunt 'met je tijd meegaan' ook interpreteren als: goed kijken wat de tijd van ons vraagt en daarop een antwoord zoeken. Uit de antroposofie wordt duidelijk, dat we leven in het tijdperk van de bewustzijnsziel. Het is in de geest van de tijd dat de mens ik-bewustzijn ontwikkelt. Het is ook de periode in de mensheidsontwikkeling, waarin de fysieke materie en de techniek een heel grote rol spelen. Rudolf Steiner heeft er nooit enige twijfel over laten bestaan dat we de producten die de techniek voortbrengt, grondig moeten kennen om ons er niet door te laten (ver)leiden. Volgens hem zijn deze deel van de ondernatuur, die beheerst wordt door Ahriman. Om niet overweldigd te worden door de technische ontwikkelingen, geeft hij ons (volwassenen) de raad om geestelijk inzicht verwerven, zodat we even hoog kunnen reiken in de bovennatuur, als we met de techniek in de ondernatuur zijn afgedaald (5).

Om ik-bewustzijn te kunnen ontwikkelen hebben we vrijheid nodig. Onze technisch-materiële cultuur is er echter op gericht, om ons als het ware van de geestelijke wereld los te maken, zodat we die vergeten. Daardoor zijn we in een heel hachelijk tijdperk terecht gekomen. Maar we hebben daardoor ook de mogelijkheid gekregen om ons vanuit onze eigen vrije wil weer te verbinden met de geest. Kinderen kunnen die keuze nog niet in zelf maken. We kunnen ze wel zo begeleiden in de opvoeding, dat ze dit vermogen zullen ontwikkelen.

Wat wil je voeden?

Een kind is van nature religieus. Dat is het vanuit zijn gevoel. Dit wordt niet gevoed door middel van het geven van regels en voor-

schriften. De religieuze opvoeding is ingebed in de opvoeding als geheel. Als je goed naar kinderen kijkt, kun je zien wat ze nodig hebben. Kijk maar naar het kleine kind. Het is voortdurend bezig met het nabootsen van wat het om zich heen waarneemt. Het doet! Daar leert het van. Gebaren, gezichtsuitdrukkingen, wat er gesproken wordt en ook de intentie waarmee dit alles gebeurt neemt het in zich op. Daarom heeft het goede voorbeelden nodig.

Zijn je handelingen en intenties doortrokken van het goede, dan voed je hiermee de moreel-religieuze ontwikkeling van kinderen. Juist op deze jonge leeftijd is de negatieve invloed van het beeldscherm groot. Kinderen krijgen een (schijn)werkelijkheid voorgetoerd, die ze wel kunnen waarnemen, maar waaraan ze niet actief kunnen deelnemen. Dit druist in tegen het wezenlijke van hun ontwikkeling.

Was in de eerste jaren het *doen* de manier om de wereld te verkennen, rond het zevende jaar wordt het *gevoel* de ingang voor het leren. De taal gaat in deze fase een belangrijke rol spelen. Niet meer zozeer het goede voorbeeld, als wel dat wat gezegd wordt staat centraal in de opvoeding. In deze tweede fase van zeven jaar wil een kind de wereld leren kennen door de beeldende beschrijvingen van een autoriteit waar het respect voor heeft. Je kunt iets herkennen van deze behoefte als je kinderen hoort zeggen dat ze het zeker weten, want juf of meester heeft het zo gezegd. Op basis van een gezond autoriteitsgevoel kunnen gevoelens van eerbied en liefde voor de medemens en de natuur groeien. Televisie en computer geven informatie, die uit een voor kinderen onbekende bron komen. Van enige verbinding met een andere mens is geen sprake.

In de derde periode van zeven jaar gaat het *denken* een belangrijke rol spelen. Dit lijkt het moment waarop kinderen alle beeldschermapparaten goed zouden moeten leren kennen, niet alleen hoe je ze gebruikt, maar ook hun constructie en hoe ze werken op een

mens. Als ze in de voorgaande fasen gesterkt zijn door het goede voorbeeld en door kunstzinnig vertelde, beeldende verhalen, dan kunnen ze dat zeker aan.

Natuurlijk maakt iedere opvoeder zijn eigen afwegingen bij de vraag hoeveel tv en computer kinderen al dan niet aankunnen. Iedere situatie is anders en ieder kind is anders. Bewust omgaan met de hoeveelheid beeldscherm is de ene kant. De andere kant is het voeden van de religieuze ervaring in de opvoeding, waardoor die krachten worden versterkt die door de invloed van het beeldscherm zwakker worden. De intentie daarbij is dat kinderen zullen opgroeien tot volwassen mensen die niet gevangen zijn in het web van het virtuele beeld, maar die in vrijheid hun eigen keuzes kunnen maken.

(1) R. Patzlaff, De bevroren blik De fysiologische werking van het beeldscherm op de ontwikkeling van het kind Zutphen 2005

(2) zie noot (1) Rainer Patzlaff is vrijeschool leerkracht en oprichter van het Institut für Pädagogik, Sinnes- Und Medienforschung (IPSUM) in Stuttgart)

(3) Zie bijvoorbeeld: E. Schoorel, Beeld en scherm Over de waarde van beeldschermen, in: C. Amons-Lievegoed e.a., Het dilemma van de morele opvoeding. Zeist 2008 en ook Edmond Schoorel, Beeldscherm beelden. Zeist 2015

(4) A Silicon Valley School That Doesn't Compute in: The New York Times, 22 October 2011

(5) Rudolf Steiner, Kerngedachten van de Antroposofie Wat Michaël wil. Zeist 1996 p. 239

Michaëltijd

Michaël en de elektronische dubbelganger

door Frank Storm (geestelijke in de gemeente Driebergen)

Stel je een aantal wereldspelers voor in het huidige tijdsgewricht.

Michaël

Michaël is een aartsengel. Hij is de behoeder van de intelligentie in mens en kosmos. Door de inspiratie van Michaël kan een mens zijn verstand zo gebruiken, dat het geestelijke realiteiten begint te begrijpen. Hij is een inspirerende en toch vrijlatende aartsengel. Intelligentie moet je, weliswaar geïnspireerd, immers zelf opbrengen. Het kost wilskracht om innerlijk actief te zijn, je eigen oordeel te vormen en geen schema's te volgen. Je hebt dan meer energie nodig, meer suiker in de hersenen, het is uitputtend, maar je groeit er van. "Hoe meer je van iets weet, des te groter wordt de liefde en de bewondering ervoor."

Deze uitspraak van een groot kunstenaar is een echt michaëlsche uitspraak. Als je het licht gaat zien in zijn stralende schoonheid of de wiskundige spiraal van een schelp of een opengaande bloem; als je je de uiterst ingewikkelde levensprocessen van een minuscuul organisme probeert voor te stellen of denkend de bewegingen van een groeiend embryo begint aan te voelen, dan komt je verstand in beweging. Je komt in gesprek met de natuur, je merkt dat je er zelf deel van uitmaakt.

*"Natuur uw moederlijke zijn,
ik draag het in mijn wilsgebied
en de vuurkracht van mijn wil
zij staalt mijn geestelijke aandrifft..."*

Zo klinkt een spreuk in de Michaëltijd. De zon begint te stralen in het schaduwachtige denken. Er gaat een licht op door de meditatief

verdiepte omgang met de natuur. Het licht schijnt in de duisternis. Je komt aan de grens van hemel en aarde. Je ster flonkert. In deze gegeven natuur leeft de mens naar lichaam, ziel en geest. Dat is een natuurlijke toestand, waar sinds een aantal eeuwen een nieuwe dimensie aan wordt toegevoegd, namelijk de wereld van de machines, de rekenprocedures, de apparaten, de elektronisch gestuurde computers, de robots en de chemie. Wat een fabelachtige technologie, wat een schitterende ontwikkeling! Echter.

Satan alias Ahriman

Ahriman ofwel Satanas is een wezen dat onder de natuur leeft, in de schaduwachtige ondergrond van de verschijningen: een machtig wezen, een wezen met aartsengel kwaliteit. Maar hij wil geen natuur, ook geen bovennatuur als het even kan. Hij laat zich niet gemakkelijk kennen. Hij wil niet ontdekt worden. Hij is de heerser in de ondernatuur. Hij werkt met gevallen licht, dat tot elektriciteit en magnetisme is verdicht.

Hij leeft in efficiënte oorzaken met evenzovele efficiënte gevolgen. Een druk op de knop, de impulsen en spanningen komen en de motor loopt. De elektrische tandenborstel poetst, de elektrische fiets geeft je extra power, de elektrische mensenfluisteraar (de doorontwikkelde zorgrobot, waar bijna alles in zit aan

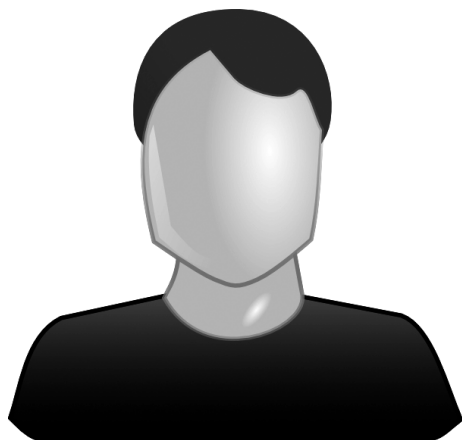
psychologie) bedient je om van te water-tanden en je harde schijf onthoudt alles voor je. Dus grote geschenken van deze geest, maar je wordt wel afhankelijk en zelf uitgeschakeld als het apparaat wordt ingeschakeld. Nuttig en renderend, maar op de gepresenteerde rekening staat in kleine lettertjes: "Er is een grote kans dat uw geest slaaf wordt van de materie. Uw denken heeft de levende natuur en de ware oorsprong van het zijn vergeten." Kunnen we met deze geschenken leren omgaan, zodat ze ons niet beheersen en een doel op zichzelf worden? En vinden we wel troost in de virtuele wereld van beelden en illusies? Zeker is wel dat we niet meer kunnen zonder deze grote heerser op de achtergrond.

De mens

De mens is geen engel, dat is duidelijk. En ook geen machine, dat lijkt soms minder duidelijk. Immers het hart is een pomp, de lever een chemische fabriek, de hersenen een rekentuijg, het bewustzijn een product van de hersenen, de ziel een abstractie, de geest afgeschaft. Denken sommigen.

De mens staat tussen de boven- en de ondernatuur, samen met de dieren, de oceanen, planten, gebergte vormende mineralen en sterren. Hij staat ook tussen uitgestrekte werelden van licht en peilloze diepten van duisternis én tussen de geest en de machine. Hij wordt vanuit verschillende rijken geïnspireerd: door de wachtende en vrijlatende Michaël vanuit het zonnerijk en door de heerser Ahriman vanuit het schaduwrijk.

Daarmee heeft de mens wel een origineel potentieel verkregen, een enorme rijkdom, een unieke positie in de evolutie. Zou God de mens niet geschapen kunnen hebben met de bijzondere opdracht om in de kosmos geest en materie in elkaar te laten grijpen? Om ze te ontdekken in elkaar en met elkaar te verbinden? Is er niet een oude wijsheid die zegt dat materie nooit zonder geest en geest nooit zonder materie is? En kan de wijsheid van het licht niet de duistere kant van het bestaan omvormen?

Een paar eeuwen extra aandacht voor de materie leverde weergaloze schatten en totaal nieuwe dimensies op. En die materiële wereld zit 'geestrijk' in elkaar! Maar moet de weegschaal niet weer naar de kant van de geest gaan overhellen? Hebben we niet behoefte aan een nieuw evenwicht, aan nieuwe ontdekkingen in het rijk van de geest, aan zicht op vergeten medespelers?

De dubbelganger

De *Ahrimanische dubbelganger* is een wezen uit het rijk van de duisternis. Het leeft in het donkere onderbewuste als een onderhuurder, als een kostganger, als een onafscheidelijke metgezel, als een schaduwwezen in de mens. We moeten hem in deze moderne tijd leren kennen in de ontmoeting met het boze. We moeten de dubbelgangers ontdekken, hun aanwezigheid onthullen.

Waar komt de dubbelganger vandaan? Hij is geactiveerd in de moderne tijd na de val van de geesten van de duisternis in de 19e eeuw. In de Openbaring van Johannes, hoofdstuk 12, wordt de strijd van Michaël met de geesten van de duisternis beschreven. In deze archetypische strijd reinigt Michaël de hemel en werpt de afvallige engelen uit: "En een strijd begon in de hemel. Michaël en zijn engelen stredden tegen de draak en de draak streed ook te midden van zijn engelen... Maar de draak en zijn engelen werden neergeworpen op de aarde."

Geesten van de duisternis voelen zich thuis in het onderbewuste instinctleven van de mens en inspireren dat met materialistische gedachtebeelden. Ze zijn als *counterpart* noodzakelijk, maar we moeten ze doorzien. Hun nieuwe hemel is het menselijk onderbewuste, dat voor een deel samenvalt met de ondernatuur. Sinds de 19e eeuw wordt het spannend op aarde. Hun bestaan mag niet geheim worden gehouden (Rudolf Steiner), anders kan de mensheid vervallen in hun enorme instinctieve intelligentie, gepaard aan sterke wilskracht, waarbij ieder gevoel ontbreekt. Ze zijn harteloos. Als het aan

deze tegenspelers ligt wordt de mens een *Intelligenzbestie*, om een Nietzsche-achtige term te gebruiken; de sterkste in het bestaan.

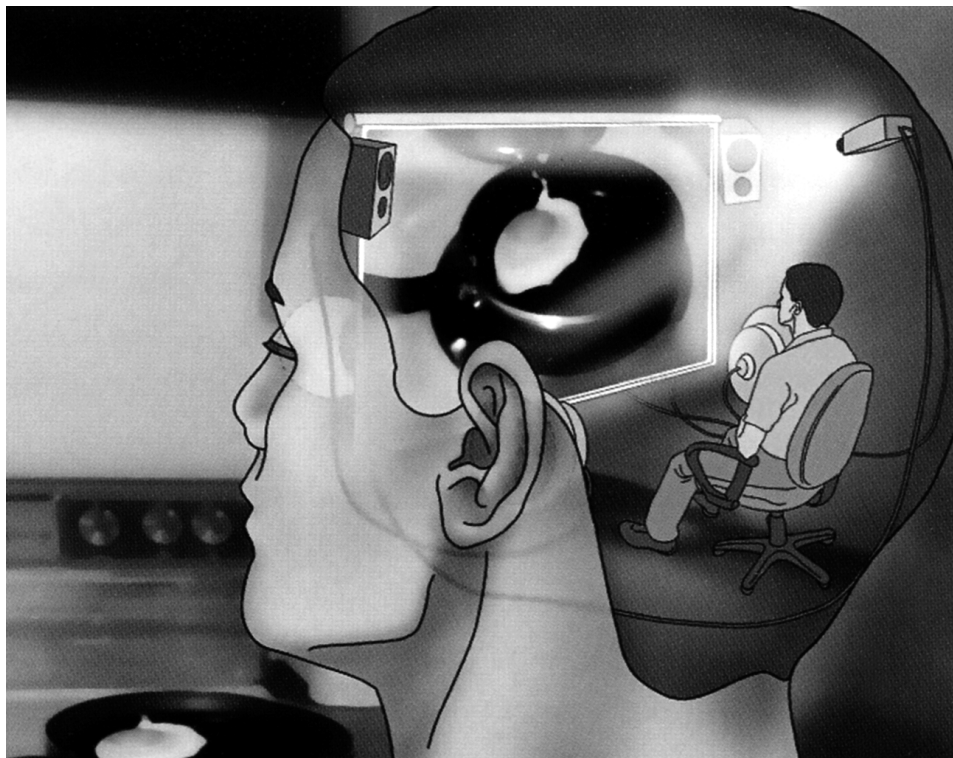
De *elektronische dubbelganger* is het wezen dat ontstaat in de interactie met de wereld van de apparaten, een wezen dat als het ware uit ons ontstaat, doordat we emoties en gevoelens, wilssubstantie en geestelijke vormen in de etherwereld doen uitstromen. Dat resoneert met de ahrimanische dubbelganger in ons. Op de computer kun je een nieuwe identiteit aannemen, je alter ego creëren, je avatar invullen en avonturen beleven in de virtuele wereld. Je krijgt macht over een schijnwereld. En er is iets in je dat daar zeer tevreden over is, dat daar magisch-magnetisch door aangetrokken wordt. Bovendien wordt je identiteit vastgelegd door hele reeksen informatie: je data, je rekeningnummers, je ziektes, je gedragsafwijkingen, je boetes, je uitgavenpatroon, je bezoeken aan websites, je schulden, je online oefeningen, je advertentie-profiel en de dingen waar je liever over zwijgt. Alsof er een stuk van je zelf gekaapt wordt. Alsof het bezit wordt van iets buiten je zelf. Hier valt nog veel te ontdekken.

Wat wil Ahriman?

Ahriman wil macht over zielen die zich laten paaien door materialistische gemakzucht en in vaste denkpatronen blijven hangen. Hij wil de mens laten worden tot een wilszwak, in de watten gelegd sufferdje in de kosmos, een watje dat zijn missie niet voltooit, doordat hij blijft hangen in de Hades van het materialisme en daar sterk denkt te zijn.

Hades, in het Hebreeuws *sjeool*, *aïdes* in het Grieks, is het niet-schouwen, is het duister van een 'tweederangs bestaan'. Zielen, die hun oorspronkelijke hemelse glans, hun 'goddelijke zijn' verloren hebben, bevinden zich in een krachteloze, schemerige schijn-existentie (Frieling, Psalmen, 161). De dichters van de psalmen kenden het schaduwrijk: "Gij zult mijn ziel niet aan het schimmenrijk prijsgeven" en "Want Gij zult mijn ziel niet aan

de Hades prijsgeven, Gij zult niet toestaan dat uw vrome de ontbinding ziet." Kan de zieleddood overwonnen worden?

Wat wil Michaël?

Hij wil de geestelijke zon in de harten van de mensen laten stralen. Hij wil een nieuw evenwicht, door te inspireren tot zorgvuldig afwegen van technologische expansie en de menselijke waardigheid. Hij wil als een heilige Geest de missie van de mens behoeden in het spanningsveld van de toekomst. Hij wil ontdekkers van de geest.

De Openbaring van Johannes spreekt over de toekomst. Rudolf Steiner schetst een beklemmende toekomst: "Ons schaduwachtig denken wordt de werkelijkheid waarin we eens zullen leven, onze abstracte gedachtevormen verdichten zich tot spinnenwebben bij de grote apocalyptische overgangen in de toe-

komst. Gedachten worden reële webben met spinachtige robots, waaruit de materialistisch gezinde mens zich niet meer kan bevrijden" (31 mei 1921, GA 204). Gedachten zijn niet vrijblijvend, ze verdichten zich. Positief of negatief.

Michaël wijst op het mysterie van Golgotha: neem dat op in je denken! Het zoekende Ik vindt in dit mysterie de levensdaad die de dood overwint, dat is een zodanige verrijking dat zijn hart klopt uit dankbaarheid voor het leven. Het opstandingslichaam van Christus spiegelt je ware Ik. Het neemt de uitdaging aan om te leren omgaan met zegen en vloek van de techniek.

Levensbericht

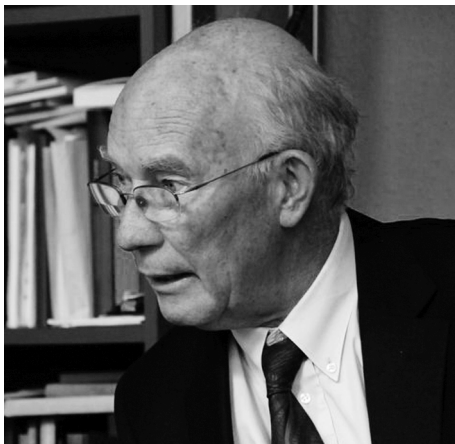
Dienaar met hart en ziel

Maarten Udo de Haes (*1938 - †2015)

door Marije Stevens-Engels (geestelijke in de gemeente Den Haag)

"Die meneer Udo de Haes kan alles: hij is priester, goochelaar en gewoon mens", zei een jongetje eens. Dat jongetje had gelijk: heel veel dingen kon Maarten heel goed. Zelfs goochelen.

Bijna 47 jaar was hij priester in de Christengemeenschap. Hij ontving de priesterwijding in Zeist op 20 juli 1968 door dr. Rudolf Frieling. Na zijn wijding werkte hij als gemeentegerestelijke in Wenen, Haarlem, Den Haag en Driebergen. Van 1978-1999 was hij bewindsdrager voor Nederland en Vlaanderen en van 1983-2007 maakte hij deel uit van de Kring van Zeven (de leiding van De Christengemeenschap in Berlijn). Het liefste werkte hij als geestelijke in een gemeente, maar toen hij bewindsdrager werd kon hij dat nog maar spaarzaam doen. Daarvoor in de plaats kwamen de jeugdwijdingen. Maarten heeft zelf uitgerekend dat hij bijna tweeduizend jonge mensen heeft mogen 'jeugdwijden'.

Maarten Udo de Haes was klein van gestalte, toch was het niet iemand die je gemakkelijk over het hoofd zou zien. Hij had charisma, een uitstraling waar je niet omheen kon. Zijn medemens trad hij altijd open tegemoet, blijmoedig en warm. Chagrijnig was hij eigenlijk nooit. Hij heeft zich volledig overgegeven aan het leven, alles bij hem was heftig in vele opzichten. Niet lang geleden heeft hij tijdens een synode nog uit zijn 'priesterbiografie' verteld en gezegd dat hij een kort lontje had – een feit dat wel meer voorkwam in de priesterkring... Maarten heeft heel hard gewerkt in alle uithoeken van de wereld. Hij heeft intens liefgehad, zowel de goddelijke wereld alsook zijn medemens. Wat hij deed, deed hij met overgave. Soms kon hij daarin ook wel wat overdrijven.

In de functie van bewindsdrager heeft hij verschillende malen cultus-ruimtes mogen wijden. Daarbij worden de vier elementen aangeroepen in de vier windrichtingen: aarde, water, lucht en vuur. Deze vier elementen zijn m.i. uitgesproken aanwezig in zijn leven.

Het vuur heeft hem al bij zijn geboorte doordrongen doordat hij ter wereld kwam op midden Java, aan de voet van een werkende vulkaan, de Merapi, één van de gevaarlijkste ter wereld. Dat vuur bracht hij ook mee in zijn temperament: cholerisch, geestdriftig, warm, heetgebakerd. Kortom: een echt mens.

Het water heeft hem ook gevormd. Hij was dol op water. Zijn vader heeft, toen Maarten veertien was een zeilboot voor hem gebouwd. Zeilen deed hij heel graag, zwemmen ook, in meren, zeeën en rivieren. Als hij onderweg was en hij kwam water tegen, wilde hij altijd even aan de oever of aan het strand staan.

Dan het luchtelement, ook heel uitgesproken in zijn biografie vertegenwoordigd. Hij had een zweefvliegbrevet en was goedgekeurd voor de opleiding tot straaljagerpiloot. Daar was hij trots op. Na zijn emeritaat heeft hij nog een opleiding tot molenaar gevolgd, compleet met het klimmen in de wieden! Maar het meest kwam het luchtelement tevoorschijn in de originele vondsten en invallen die hij had in het gesproken woord. Vooral bij de voordrachten die hij hield en bij zijn toespraken, preken en sketches: boeiend van het begin tot het einde, altijd heel oorspronkelijk. Ten slotte het aarde element. De aarde die ons moge bevestigen. De aarde die ons vreugde en verdriet schenkt. Maarten was ook sterk verbonden met dit element, hij was heel aards en had ook veel humor. Hij kon genieten van alles wat de aarde bracht. Genoot van zijn viool die hij lange tijd heel goed bespeelde. Toen dit met zijn schouder niet meer ging, verbond hij zich met een koor.

Hij genoot van zijn vier kinderen en negen kleinkinderen. Twee van zijn kinderen met zeven kleinkinderen wonen in Noorwegen. Maar hij heeft ook verdriet gekend. Als kind

heeft hij veel ontberingen geleden in de Tweede Wereldoorlog in een Japans interneringskamp op Java. Het huwelijk waaruit zijn vier kinderen zijn geboren is na zesentwintig jaar op een scheiding uitgelopen. Een groot verdriet voor hem. Dan al die conflicten die hij moest helpen oplossen, overal in de wereld. Maar hij heeft ook wezenlijk kunnen bijdragen aan de stichting van de Christengemeenschap in Australië en Nieuw Zeeland en later in Japan. Vooral dat laatste heeft helend gewerkt na al de verschrikkingen van zijn kindertijd. Hij heeft zijn Indonesische half-zuster Kustiatun in zijn armen kunnen sluiten. Lange tijd heeft hij zelfs niet geweten dat zij bestond.

In 2006 trouwde hij met zijn tweede vrouw, Marieke, en kreeg er nog een volwassen dochter bij. Ongeveer tien jaar geleden werd hij ziek, kanker. Lange tijd bleef de ziekte tamelijk stabiel en heeft hij nog veel kunnen reizen. In deze tijd werd de verbinding met de mensenwijdingsdienst nog veel inniger. Stilletjes vormde hij – zittend naast zijn vrouw in de gemeente – de gebaren die een priester bij het celebreren maakt, mee. Toen in maart 2015 de ziekte weer in grote hevigheid terugkwam heeft hij in alle rust afscheid kunnen nemen van zijn dierbaren. Op zaterdag 25 april om half twee in de middag is hij heengegaan. Het was de dag van Markus, de evangelist.

Op 1 mei was de crematieplechtigheid in Leusden. Een lichte, warme, waardige bijeenkomst met al zijn dierbaren en vele vrienden. Ongeveer 25 priesters namen deel, de meesten in gewaad. In de statuten van de Christengemeenschap – waar Maarten indertijd hard aan gewerkt heeft – staat dat we er zijn om de voortgaande ontwikkeling van het christendom te dienen. Dat heeft Maarten Udo de Haes gedaan, met hart en ziel. Dank je hiervoor, Maarten!

Autobiografie: Maarten Udo de Haes. Priester, goochelaar en gewoon mens. Uitg. Kamerling Zutphen, 2011

Boeken

Over de faciliterende rol van de hersenen

Mijn brein denkt niet, ik wel

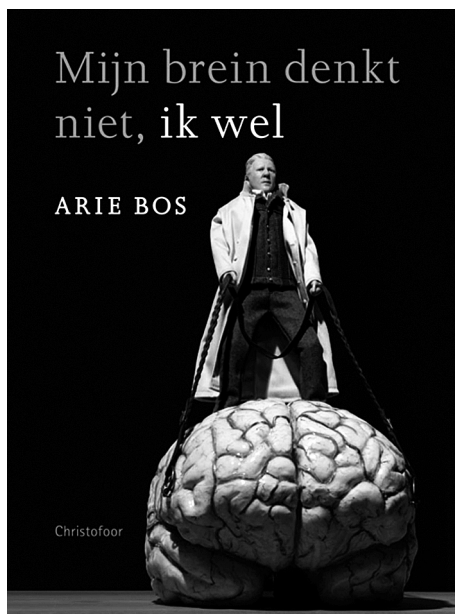
Arie Bos

Uitg. Christofoor, 240 p., €24,90

door Ferdie Amons (gemeente Driebergen)

Wie de wetenschapsbijlagen van de kranten leest, valt meteen de bijzondere interesse op die de redacties voor de functie van de hersenen hebben. Hersenen staan flink in de aandacht bij het leesgrage publiek. Een boek met de titel *Wij zijn ons brein* van Dick Swaab wordt meteen een bestseller, ondanks, mijns inziens, de onzin die er in staat ('Het lichaam dient er slechts toe om de hersenen te voeden, te vervoeren en voort te planten.')

We zijn nieuwsgierig naar wat de organen in ons lichaam doen – en welk orgaan ligt nu meer voor de hand om je aandacht op te richten dan de hersenen? Die geven ons toch het bewustzijn en de gedachten? Eigenlijk denken de meeste mensen nog steeds, (na 200 jaar!), dat "de hersenen gedachten afscheiden, zoals de lever gal" (Pierre Cabanis,

1802). Het struikelblok bij het interpreteren van de uitkomst van neurologische experimenten zit hem vooral in de omstandigheid, dat we daarvoor wéér bewustzijn en gedachten nodig hebben. Deze onderzoekers gaan

uit van een zeer eng begrensde, impliciete theorie die ze zich niet bewust zijn. Maar het verschijnsel 'bewustzijn' ligt op een ander niveau dan waarnaar de wetenschappers reductionistisch op zoek zijn, want dat ligt niet in de zintuiglijke wereld, die beheerst wordt door de strenge fysieke wetten van oorzaak en gevolg.

Arie Bos, gewezen huisarts en docent wetenschapsfilosofie en neurofilosofie aan het UMC in Utrecht, is een zeer scherpzinnige denker en heldere schrijver. In dit boek krijgt hij het voor elkaar om ook voor leken de talloze verslagen van wetenschappelijke experimenten op dit gebied toegankelijk te maken. Vele heilige huisjes, opvattingen over hoe de hersenen zouden werken, vallen om doordat hij andere experimenten noemt, waaruit precies het tegendeel volgt, óók uit diezelfde openbare wetenschappelijke literatuur. De schrijver is verbluffend ter zake kundig, is uiterst belezen (het boek bevat bijna 400 literatuurverwijzingen) en laat de lezer zelf tot een oordeel komen. Hij toont overtuigend aan dat het zogenaamde 'neurodeterminisme' onvermijdelijk een doodlopende weg inslaat en je krijgt al snel door, dat er enorm veel vooringenomen en onbewuste uitgangspunten worden gekoesterd, die richting geven aan het huidige onderzoek. Andere experimenten en onderzoeken zijn daar weer mee in tegenspraak.

Arie Bos laat zien dat de hersenen veeleer een faciliterende rol spelen in de verbinding tussen bewustzijn en lichaam (p. 192) in plaats van 'gedachten afscheiden'. Veel aandacht heeft hij ook voor de vrijheid van handelen van de mens. Daarover gaat een belangrijk deel van dit boek. Alle hoofdstukken daarvan hebben een prikkelend en soms ook ironisch motto, bijvoorbeeld bij hoofdstuk 11 'Geen vrije wil in het lab' het citaat: "Of ik in vrije wil geloof? Ik heb geen andere keus!" (Isaac Bashevis Singer) en: "Fysiologische en neurologische oorzaken zijn bij de vraag naar de zin van een handeling volledig irrelevant" (Ludwig Wittgenstein).

Een heerlijk en verhelderend boek voor wie belangstelling heeft voor dit onderwerp – en wie zou dat niet hebben?

Groeien in de ontmoeting

Praktijkboek Dynamische oordeelsvorming - Een middel tot ontwikkeling van mens en organisatie.

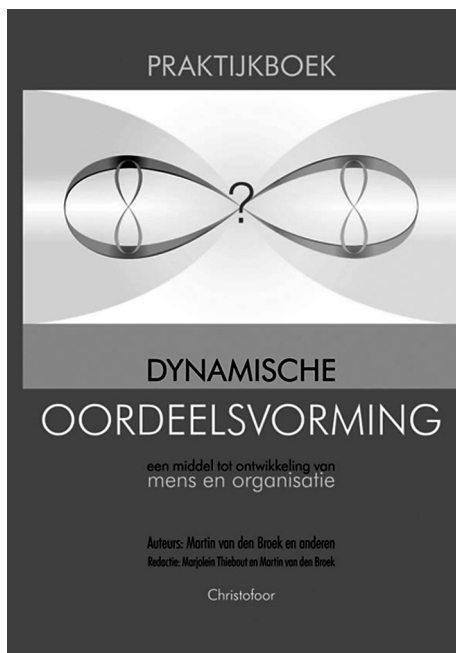
Martin van den Broek en Marjolein Thiebout
Uitg. Christofoor, 540p., €47,50

door Feike Weeda (gemeente Eindhoven)

Veel mensen voelen dat het gesprek van wezenlijk belang is om in de toekomst het samenleven tussen mensen verder te ontwikkelen. Dit wordt in het christendom vaak bevestigd door het evangeliewoord: "Waar twee of drie in mijn naam bijeen zijn, ben ik in hun midden" (Mt 18:20). In de 20e eeuw zijn de therapeutische mogelijkheden van het gesprek verkend en in de psychologie ingezet. Zo zijn er tal van boeken geschreven over het waaróver van het gesprek, maar vrij weinig over het hóe. Hoe verloopt eigenlijk een goed gesprek? Hoe kun je iemand zo begeleiden dat hij/zij dichter bij zijn/haar vraag (kern, probleem, enz.) komt? Welke vraag stel je eigenlijk op welk moment? Veelal wordt in professionele gesprekstechnieken de nadruk gelegd op de manier van reageren door een begeleider op een cliënt. Maar er zijn relatief weinig instrumenten om te analyseren waar een ander zich in zijn/haar gedachtegang bevindt. Laat staan dat er ideeën zijn hoe het gesprek zinvol verder kan gaan op een manier, waarbij het individu van de ander gerespecteerd wordt.

In het boek dat Martin van den Broek en anderen geschreven hebben, is voor het eerst de gespreksmethodiek van de dynamische oordeelsvorming voor een groter publiek uitgebreid beschreven. Eerder verschenen wel kleinere werken, waaronder die van 'uitvinder' Lex Bos, maar de reikwijdte en

mogelijkheden van deze gespreksmethodiek werden nog niet zo zichtbaar en uitgewerkt als hier. Zo worden niet alleen allerlei toepassingen en variaties beschreven, maar ook mogelijke psychologische en sociale effecten bij individu en groep. Aan de hand van praktijksituaties wordt duidelijk dat het hier gaat om een stukje ervaringswijsheid: dynamische oordeelsvorming is uit vele decennia mensenwerk voortgekomen en daar diep in verwor-

teld. Het is goed mogelijk om achter dynamische oordeelsvorming een flinke dosis filosofie en psychologie waar te nemen, maar de eenvoudige basis biedt al genoeg houvast om aan het werk te kunnen gaan. Hoe werkt deze kunst van het vragen stellen?

Dynamische oordeelsvorming werkt vanuit de gedachte dat een vraag het hart van het gesprek vormt. Het gesprek probeert de centrale vraag te verkennen en te verdiepen door afwisselend aan inzicht te werken en tot een besluit te komen. De dynamiek bestaat daarin, dat deze twee fases afgewisseld kunnen worden, maar ook in zichzelf meerdere fases omvatten. Dit komt door de vele spanningen die meespelen, bijvoorbeeld tussen het ik en de buitenwereld, tussen de feiten en de meningen, de doelen en de middelen. Door als een dans om de vraag heen te bewegen, samen feiten en gevoelens te beschrijven en telkens weer naar de vraag terug te keren, groeit het bewustzijn. Zo ontwikkelt de vraag zich verder.

In de afgelopen jaren is dynamische oordeelsvorming een bekend begrip geworden in de management- en mediation-wereld. Ook in de zorg, het onderwijs en in ethische gespreksvoering is het steeds bekender aan het worden. Dit overzichtelijk ingedeelde boek zal als handboek zeker bijdragen aan de verdere ontwikkeling daarvan. Maar daarnaast biedt het boek ook goede handvatten om zelf te groeien in de ontmoeting.

